

modernen Regionen nicht berücksichtigt und so steht es „Stojnik“ und nicht „Kosmaj“. Für den „Djerdap“ habe ich als Redaktor (und als Autor) eine Ausnahme gemacht wegen der Wichtigkeit des Terrains und wegen der Möglichkeit, die hier geboten wurde, meine These über die zeitlichen Sequenzen des römischen Straßennetzes in dieser Gegend zu unterbreiten. Die Lage von Sirmium ist natürlich richtig in der Karte gezeichnet und entspricht selbstverständlich der heutigen Stadt Sremska Mitrovica. Bacuntius ist hier nur als annähernde Position erwähnt. Was die Orte Altina, Aquae, Noviciani betrifft, sind natürlich verschiedene Lozierungen möglich und ich bin auch der Meinung, daß es besser wäre alle möglichen Hypothesen wenigstens zu erwähnen. Die Literatur nach 1965 war nicht mehr berücksichtigt, die Redaktion war im Winter 1965/1966 schon beendet, es wäre aber gewiß möglich dieses oder jenes noch später zu berücksichtigen.

Ich traue mir festzustellen, daß trotz der in der Rezension erwähnten nicht unwesentlichen Mängel und Fehler die Karte als Ganzes dem Historiker als erste Information dienen wird. Die Angaben über Djerdap sind in dieser Form vielleicht neu und auch die Bearbeitung des Flußgebietes von Pek und des erzeichen Bassins des östlichen Serbiens bedeutet einen gewissen Fortschritt über die jetzigen topographischen Studien. Eine archäologische Karte (und das ist TIR nicht) wird natürlich die Sache weiterführen müssen. Sonst wird eine eventuelle Neuausgabe des Blattes „Aquinum“ die Berichtigungen der Rezension und noch andere Unterlassungen berücksichtigen und verbessern müssen, im wesentlichen wird aber die Veröffentlichung doch bleiben.

Das nationale Komitee hat — nach dem Erscheinen des internationalen Blattes „Naissus“, hoffentlich auch mit der Mitarbeit der verehrten Kollegen Rezensenten — auch eine nationale historische Karte des Imperium Romanum für das jugoslawische Territorium als Ganzes in Aussicht genommen. Es besteht aber, angesichts der Kompliziertheit der Aufgabe, der Beschäftigung eventueller Mitarbeiter und Redaktoren und angesichts der Zersplitterung der wissenschaftlichen Institute, die sich mit den Problemen der antiken Geschichte bei uns beschäftigen, eine berechtigte und zur Zeit nur rhetorische Frage: quis, quomodo, quando?

Jože Kastelic, Ljubljana.

КОРПУС БОСПОРСКИХ НАДПИСЕЙ. *Академиџ науџ СССР.* Институт истории, Ленинградское отделение. Институт археологии, Ленинградское отделение. — Corpus inscriptionum regni Bosporani (CIRB), Moskva — Leningrad, 1965, 951 pp. in — 8°.

Совјетска античка историографија бележи у последње време несумњив успон. Савладавши све оне унутрашње и спољне сметње које су је деценијама држале по страни великих токова светске науке, она се све више укључује у њу, примајући са већом спремношћу и поверењем резултате других и дајући, и сама, све вредније доприносе. Верујемо да ће на тај начин и теоретска схватања која совјетски историчари стављају у основу својих истраживања и чије обogaћење сматрају крајњим циљем свога рада наћи пут до сазнања и свести њихових западних колега и извршити свој плодотворни утицај на научну мисао.

Пред нама је сада једна од оних публикација које показују да су совјетски „античњики“ савладали и технички, занатски део историјског рада, који је дуго времена код њих био запостављен, а без кога наука не може напредовати. Корпус боспорских натписа који су изра-

дили сарадници лењинградских одсека Историјског и Археолошког института Академије наука СССР, представља дело које може да служи на част совјетској науци како по брижљивости којом је изведено и беспрекорној штампи, тако и по исцрпности употребљене документације, која обухвата не само сва старија издања већ и рукописне материјале из архива и музеја. Ова обимна књига, у којој је сакупљено 1 326 епиграфских споменика са територије некадашње Боспорске краљевине, плод је дугог, неколико пута прекиданог и настављеног рада, у коме је учествовало више научника из неколико генерација. Кратак историјат подухвата показаше најбоље под каквим је условима, с каквим напорима и на који начин остварено ово дело:

Међу многим сарадницима који се помињу у овом Корпусу у времену пре Велике октобарске револуције и после ње, почасно место припада првом издавачу античких натписа са северног црноморског приморја, великом руском научнику В. В. Латишеву, кроз чије је зналачке руке прошло око 6/7 сакупљене грађе. У познатој збирци *Inscriptiones Orae septentrionalis Ponti Euxini*, Латишев је објавио, у тому II (1890) и IV (1901), око 780 натписа из Кимеријског Боспора. 1916. године, он је приступио припремању новог проширеног корпуса боспорских натписа, јер је у међувремену број тих натписа био нарастао за једну половину: око 370 нових натписа било је објављено, углавном у часописима *Известия имп. Археологической комиссии* и *Записки Одесского общества истории и древностей*. Латишев је извршио ревизију старих издања, коментара и допуна, али није успео да доведе до краја свој подухват. После његове смрти, С. А. Жебељов је наставио његов рад, али је и он умро пре него што је посао на боспорском корпусу био завршен. Фонд натписа се, међутим, и даље повећавао: у периоду између два рата објављено је у разним часописима преко 70 нових натписа из ове области. После Другог светског рата образован је одбор за издавање боспорских натписа који је 1950. приступио ревизији натписа, превођењу текстова, коментара и лема на руски, проверавању података о пореклу и чувању натписа. Али тек нова комисија, образована 1956. г., под руководством академика В. В. Струвеа и М. Н. Тихомирова, у коју су ушли познати савремени стручњаци Б. Ф. Гајдукевич, А. И. Доватур, Д. П. Каллистов, Т. Н. Книпович и А. И. Болтунова, успела је да, користећи се радом својих бројних претходника, још једном прегледа сав материјал и дефинитивно га обради за штампу. Треба одати признање млађим совјетским епиграфичарима што су прихватили драгоцену заоставштину и обогативши је новим налазима (неколико десетина нових натписа појавило се у послератном периоду) учинили је доступном научном свету. Како се види из Предговора, подела задужења међу сарадницима спроведена је тако да се не могу издвојити личне заслуге и одговорности, већ се дело мора посматрати као колективан рад у правом смислу.

Распоред натписа у Корпусу извршен је по локалном принципу. Од укупно 1 326 споменика, око 870 долази на Пантикапеј (код Керча), највећи град Боспорске краљевине. Осим њега, на европској страни керчанског мореуза истичу се Мирмикеј, са 22 натписа, Нимфеј, са 30. Теодосија, најзападнији грчки град у унутрашњости који је једно време улазио у састав боспорске државе, дао је досада само 4 натписа. На азијској обали, Фанагорија има 41 споменик, Хермонаса 65, Горгипија, на крајњем југу боспорске територије, 106, а Танаис, на ушћу Дона, 76. Укупно је обухваћено око 40 налазишта, од којих многа имају само по један или два натписа.

Положај мало познатих локалитета објашњен је у посебном топографском указатељу (стр. 921—923). Било би, међутим, много једноставније, и за оне који ће се користити боспорским корпусом много практичније, да су издавачи приложили свом делу карту боспорске територије на којој би била забележена сва налазишта и друга места која се у

књизи спомињу. Овако су читаоци приморани да траже на другом месту карту и да у њу уносе податке које им даје топографски указатељ.

У оквиру сваког налазишта натписи су груписани по садржају, како је то уобичајено у таквим зборницима: декрети о додељивању проксеније, вотивни и почасни споменици, натписи о изградњи, документи о ослобађању робова, натписи верско-професионалних удружења, спискови имена, стиховани натписи, надгробни споменици и *varia*. Наравно, све ове врсте натписа, или већину њих, налазимо само у неколико градова: у Пантикапеју, Фанагорији, Хермонаси, Горгипији и Танаису. У осталим налазиштима заступљене су час једна, час друга врста споменика. Далеко најмногобројнију групу чине, као увек, надгробни натписи, којих има преко осамстотина (њима треба додати и три-четири десетине стихованих епитафа), за њима долазе по бројности вотивни и почасни натписи.

Описи споменика, подаци о месту налаза и чувања, леме о издањима и критички апарат су исцрпни без излишне опширности. Текстови натписа дати су у минускули са разрешеним скраћеницама и допунама. Сви су без разлике преведени на руски. Филолошке, епиграфске и историјске белешке су прилично опсежне и садржајне. Па ипак, Корпус не пружа увек читаоцу сва она обавештења и објашњења која су неопходна да би се могао лако искористити његов материјал.

Пре свега, није јасно зашто су у овом издању изостали уобичајени у таквим зборницима историјски уводи. Ти уводи нису намењени само недовољно упућеном читаоцу. То су синтезе у којима стручњаци који су најпозванији да то учине — јер су се годинама бавили епиграфском грађом датог подручја и познају је боље него ико други, — дају историјске оквире у којима ова грађа добија свој прави смисао, истичу поједине натписе или групе натписа привлачећи на њих пажњу истраживача и показују у чему се састоји главни допринос сакупљеног материјала за познавање дате области. Боспорска краљевина спада у оне периферне крајеве античког света са чијом прошлошћу не може сваки историчар антике да буде ближе упознат. На издавачима Корпуса боспорских натписа је било да укажу на оне специфичности које овој удаљеној краљевини дају посебно место у политичком развоју класичног света, да покажу како се, далеко од граница Александрова царства, и без неке непосредне везе с њим, формирала једна монархија хеленистичког типа, у којој се класични, полисни облик уређења спојио са старијим, племенским односно деспотским. Хронолошка таблица (стр. 832—833) владара аутохтоне династије Спартокида, која је крајем V века сменила грчке Археанактиде и владала не само грчким полисима и емпоријима на азијској и европској страни керчанског мореуза, већ и домаћим племенима Синда, Меота, Дандара и др., не може да замени историјски приказ развоја ове државе. Сем општег историјског увода, недостају у Корпусу и кратки прегледи историје појединих већих градова у којима би се могли наћи основни подаци о имену града, времену његовог оснивања, о литерарним поменима, литератури и сл.

Велики пропуст, због кога ће, уверена сам, издавачи боспорског Корпуса наићи на општу критику, је недостатак илустративног материјала. Ако ни због чега другог, оно због фотографија, овај корпус неће моћи да замени Латиншељеве IOSPE, II и IV, а за натписе који су нађени и објављени после њих читалац ће морати опет да потражи прва издања да би добио праву претставу о томе како је који споменик изгледао. Недостатак фотографија се нарочито осећа кад су у питању надгробни натписи. Они чине, као што смо видели, око две трећине укупне грађе. У Пантикапеју, од укупно 867 натписа, 663 су надгробни (не рачунајући епитафе у стиховима). Са врло ретким изузетцима (које би вредело посебно истражити јер сигурно указују на неки страни утицај), боспорски надгробни натписи не садрже ништа друго до име

покојника, са патронимиком или именом мужа, код жена. Заједно са списковима имена, ови натписи чине основно врело за проучавање ономастике, али се тиме не исцрпљује њихов значај. Они су интересантни и као споменици, а да би се са те стране могли проучити, да би се могло извршити њихово груписање по врсти и по времену потребно је имати пред очима њихов изглед, рељефе и орнаменте којима су украшени. Издавачи су нарочито подвукли своје старање да што верније дају опис споменика. Никакав опис, међутим, не може у таквим случајевима да замени фотографију.

Временски, натписи Корпуса протежу се од V века пре нове ере до IV века наше ере. Хришћански натписи нису обухваћени сем једног из 304. године, који је најстарији датовани хришћански натпис из ове области.¹ Из V века потичу неки надгробни споменици који се датују на основу палеографских мерила. Иначе се, како у хеленистичко тако и у римско доба, као елеменат датовања на многим votivним, почасним и другим натписима појављују имена владара, са свим њиховим титулама. Осим тога, у боспорској краљевини употребљавана је и посебна ера, која је, слично ери која се јавља у Битинији и на Понту, почињала 297. године пре наше ере. Понекад се ова два начина датовања комбинују. Тако на пример, натпис бр. 1112, датован годином 632. боспорске ере, помиње краљевање Рескупорида VI, последњег познатог владара ове државе.²

О боспорској ери нисам нашла ниједне речи ни у коментарима ни у уводном делу Корпуса. Међутим, иако је њен почетак сигурно утврђен, низ питања у вези с њом нису пречишћена и било је природно очекивати да ће аутори нашег зборника обавестити читаоце о томе шта је досада на томе урађено. С боспорском ером је свакако повезана и употреба македонских месеци на боспорским натписима, о чему у Корпусу такође није дато никакво објашњење.³

Натписи датованих годинама боспорске ере и месецима македонског календара има у Корпусу више десетина. Најраније потврде о употреби те ере на епиграфским споменицима потичу, колико сам могла видети прелиставајући књигу (у недостатку тако неопходног индекса

¹ Уп. Addenda бр. 2, стр. 937. Натпис је датован 601. годином боспорске ере.

² Иако је, према овом натпису, Рескупорид био на власти још 335. године, у хронолошкој табlici, на стр. 833, наведене су као године његове владавине 318/9—322/3, с напоменом да је „332/3. година последња година када је Рескупорид VI ковао новац, из чега, наравно, не следи да је тада престала и његова влада“!

³ Једина напомена на коју сам наишла у вези с тим звучи чудно: у коментару натписа бр. 975 из Фанагореје стоји да је „назив месеца Ауднаиос позајмљен из македонског календара“. Није јасно зашто је било потребно да се то подвуче, када свих дванаест месеци носе македонска имена, како се добро види из индекса на стр. 846, где су сви посведочени и то са по неколико потврда сваки. Аутор коментара упућује на Fr. Bilabel, Die Ionische Kolonisation, стр. 201. На том месту Билабел констатује да је Фанагореја, која је била јонска колонија, добила македонски календар од боспорских владара. Много је значајнија Билабелова напомена на стр. 70, у којој он, на основу имена Anthesterios и Aratourgios, посведочених у Пантикапеју, закључује да су у овој милетској колонији слављени празници према којима су образована поменућа имена и да је, следствено, и календар у Пантикапеју (а то важи и за Теодосију) првобитно био милетски. Овај календар заменила је македонским понтска краљевска породица.

датираних натписа) из 313. и 320. године боспорске ере, односно 16. и 23. године наше ере. И на новцу, године боспорске ере најраније се јављају у време владе Аспурга (10/1—38/9), савременика римског цара Тиберија.⁴ То значи да су прва сведочанства о овој ери око тристотине година млађа од године која је узета као почетак рачунања. Већина натписа датованих према боспорској ери су из II и III века нове ере, а најпознији потиче из 345. године (бр. 1091).

Откуда то да се у боспорској краљевини године рачунају од 297. пре нове ере, а месеци носе македонске називе?⁵ Да није оног огромног размака од читава три века који раздваја 297. годину од првих потврда рачунања времена према тој ери, објашњење ове појаве би се могло можда тражити у овом правцу: 297. године на боспорском престолу се налазио Спарток III (304/3—284/3), за кога се сматра да је први узео титулу краља. Учинио је то вероватно угледајући се на дијадохе, управо на Лизимаха, чији се утицај на ове удаљене крајеве види и у томе што је новац Спартокова наследника Перисада био имитација Лизимахова статера (уп. М. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, II, стр. 694, tab. LXXIX, 2). У прве године Спартокове владавине пада први Лизимахов поход против Гета с оне стране Дунава у коме је заробљен Лизимахов син Агатокло. Да ли је између моћног дијадоха и боспорске краљевине било непосредних политичких додира не знамо, али није искључено да је у вези с тим догађајима Спарток III узео титулу краља, истичући на тај начин независност и значај своје државе.⁶ Да ли је тада уведен нов начин рачунања година и македонски календар? Овој претпоставци сметају две ствари: недостатак ранијих сведочанства о употреби ове ере и чињеница да се иста ера појављује, истина у релативно кратком периоду, у Битинији и понтској краљевини.

Друго решење порекла боспорске ере могло би бити следеће: пошто се на новцу Митридата VI Еупатора појављују такође године по ери која је почињала 297. године, боспорска краљевина је могла прихватити ову еру, а са њом и македонски календар, у време када је била припојена Митридатом царству. Овом претпоставком, која представља, рекла бих, прећутно прихваћено опште мишљење, знатно се смањује размак између увођења ере и њене прве потврде. Али, она не уклања све тешкоће. Пре свега остаје нејасно зашто је Митридат, и којом приликом, узео ову еру. Пре њега она није, изгледа, употребљавана, у понтској краљевини. Према натпису из Херсонеза, Latyshev IOSPE, I² 402, ера по којој је датована заклетва понтског краља Фарнака почињала

⁴ Уп. Kubitschek, s. v. Aera, RE I (1894) 635. Према В. Ф. Гајдукевичу, Боспорско Царство, 540, нап. 56, боспорска ера је на боспорском новцу први пут употребљена на Фарнаковим златним статерима из 54. године.

⁵ Kubitschek, у напред поменутом чланку, говори о битинско-понтско-боспорској ери полазећи углавном од истраживања Th. Reinach-а, иако се, с правом, критички односи према често незаснованим комбинацијама овог научника. Он не каже ништа директно о томе када је у Боспорској краљевини уведена ова ера. Гајдукевич, н.м., мисли да је то учињено вероватно под Митридатом, али не сматра за потребно да се тиме ближе позабави.

⁶ Спартоков отац, Еумел, је прихватио и населио на територији своје државе на хиљаде избеглица из града Калатиса који је опседао Лизимах, уп. Гајдукевич, н. д., стр. 75. Он се заноси мишљу да уједини целу северну обалу Понта да би се могао супротставити Лизимаховим експанзионистичким акцијама (ibid.).

је 336. а не 297. године.⁷ У Битинији, „битинско-понтско-боспорска“ ера посведочена је на новцу Никомеда II (149—95) и Никомеда III (95—74). Ови су владари савременици митридата Еупатора, али је најстарији датовањ битински новац око 50 година старији од најстаријег Митридатовог, који потиче тек из 95 год. пре нове ере. Увођење нове ере у Битинију приписује се Зипоетису, који је, слично Спартоку III, први узео краљевску титулу, и објашњава се његовим осамостаљењем у односу на лизимаха. Упадљиво је да је и у Битинији протекло 150 година, пре него што ће се појавити прва потврда о употреби новоуведене ере.⁸ Ако се претпостави да боспорска ера у крањој линији води порекло од битинске, онда се поставља питање зашто је Митридат, још пре него што је загосподарио Азијом и присајединио Битинију, заменио ранију понтску еру битинском. С друге стране, после Митридатова пораза, ова ера се није више употребљавала ни на територији Понта ни у Битинији. Трајно се задржала, кроз цео царски период, само у боспорској краљевини. Није посведочена, ни за Митридата, ни после, у другим севернопонтијским областима које су биле присаједињене понтској краљевини. Значајно је, међутим, да су у поменутој Фарнаковој заклетви из 179. године пре нове ере, као и на понтским натписима из римског времена, без обзира на употребљену еру, имена месеца македонска. То потврђује да је македонски календар био рано прихваћен у понтској краљевини и да се тамо тако укорењено да је остао у употреби и онда када су из политичких разлога промењене ере.

Ова разматрања у вези с боспорском ером, заснована на подацима свакако непотпуним и на брзину интерпретираним, имају за циљ да укажу на неке од проблема о којима би читалац Корпуса очекивао да буде обавештен. У овом случају пропуст је потпун, јер проблем није чак ни постављен. Често, међутим, аутори Корпуса се задовољавају тиме да упуте на литературу о неком питању, а да и не укажу на мишљења која о томе постоје. Такав је, на пример, случај с ономастиком. Редакција се у Предговору оградилa од покушаја одређивања етничког карактера појединих имена, указујући на велика неслагања која постоје у том погледу и на немогућност да се, засада бар, дође до сигурних резултата, и упутила је читаоце на дела у којима ће наћи „шта је мање више сигурно утврђено о датом питању а шта још проблематично“ (стр. 11—12). Међутим, то што читалац треба сам да нађе у литератури, могло му се пружити у коментарима уз свако поједино име, на мање више сажет начин. Исто тако мислим да је, упркос несигурности која постоји у тој материји, вредело покушати да се огроман индекс личних имена рашчлани и да се издвоје у посебне азбучне индексе: грчка имена, иранска, трачка, малоазијска, римска итд., макар и по цену многих грешака и непрецизности. Тиме би се пружила бар извесна представа о етничком саставу становништва боспорске територије и олакшао даљи

⁷ Заклетва којом се потврђује уговор између Херсонеза и Фарнака положена је месеца Дајсија 157. године. Одузимајући 157 од 336, добијамо 179. год. пре нове ере. Те године је према Полибију (XXV, 2) понтски краљ Фарнак I (190—169) склопио мировне уговоре са низом држава на Понту, између осталих и са Херсонезом, уп. коментар Латишева уз наведени натпис.

⁸ Уп. Th. Reinach, *Mithradates Eupator, König von Pontos*, Leipzig 1895, Anhang III, Münzen, 476—481; и Kubitschek, RE I (1894) 635—6. На битинском новцу забележене су године 150—224, тј., по нашем рачунању, 147—73. пре нове ере; на понтском, 202—231, тј. 95—66. пре нове ере, (према Ренаку; код Кубичека стоји, свакако погрешно, да је најстарији датовањ Митридатов новац из 212. године).

рад на ономастици овог краја и њеном повезивању са осталим областима црноморског приморја и другим крајевима античког света.⁹

Наведене замерке — од којих се најозбиљнија, недостатак илустративног материјала, може најлакше отклонити једном допунском свеском — не смањују вредност Корпуса Боспорских натписа. Ово дело ће несумњиво пружити велике користи науци.

Ф. Папазоглу, Београд.

В. БЕШЕВЛИЕВ, ПРОУЧВАНИЯ ВЪРХУ ЛИЧНИТЕ ИМЕНА У ТРАКИТЕ (Българска Академия на науките, Археологически Институт, Епиграфска поредица №. 8), София 1965, 130 стр.

Иако наслов „Истраживања о личним именима код Трачана“ не открива то непосредно, проблем хеленизације и романизације Трачана је основна тема Бешевлијева дела. Свих девет поглавља његове занимљиве књижице прожете су истом мишљу: доказати да су Трачани, упркос вишевековном утицају грчке културе и исто тако вишевековном животу под римском влашћу, сачували своју народност и свој језик до краја антике и да је тек у симбиози са словенским живљем извршена асимилација трачких маса.

Основну грађу истраживања чини ономастика. Имена се не испитују издвојено, са језичке стране, већ у својим међусобним односима (грчка и латинска према домородачким), у склопу појединих породица. Слика би била много правилнија и резултати прецизнији да су разматрања вршена у оквирима већих заједница, села и градова, и да се приликом коришћења ономастичке грађе са више система водило рачуна о томе из које области и из каквог насеља она потиче. Анализа такве врсте је много тежа, али би она сигурно била и плодноснија. На примерима које ћемо ниже навести видеће се оправданост ове наше замерке.

У првој глави Б. испитује родослове трачких краљевских породица. Из њих се види да код Трачана није постојало неко строго правило приликом давања личних имена — што се уосталом може запазити и ка именима обичних Трачана, посведочених у натписима. Као и код других индоевропских народа, дете је могло да добије име по оцу, по деди, по стрицу, али и име потпуно ново у породици. Чести су случајеви да се у именима најближих сродника појави по један део дводелног имена (Mucarog — Mucatralis; Mucatralis — Dalutralis). На основу ових запажања, Б. утврђује везе међу посведоченим краљевским родовима.

⁹ На преко 60 страна индекс обухвата, ако се рачуна просечно по 50 до 60 лица на свакој страни, око три и по хиљада лица, односно око две хиљаде имена (просечно по 30 на страни). Индекс је рађен врло брижљиво и корисно је што су у њему забележена сродства међу појединим лицима. Међутим, начин на који су ознаке сродства скраћене није увек најсрећнији. Најчешће је то мало почетно слово одговарајуће грчке речи (на пр. υ = υίός, γ = γυνή), али се понекад појављује и велико слово с тачком („Αχις Γ. Δημοφώντος = „Αχις, γυνή Δημοφώντος, или „Αχις Μ. „Αγαλήματος, читај μήτηρ...), што, на први поглед, чини утисак посебне ономастичке формуле са некаквим средњим именом и збуњује читаоца. Исто тако смета што се код овако састављеног индекса не види одмах да ли ознака сродства стоји на самом натпису или не (код имена с патронимиком, код којих је сродничка веза сама по себи јасна).